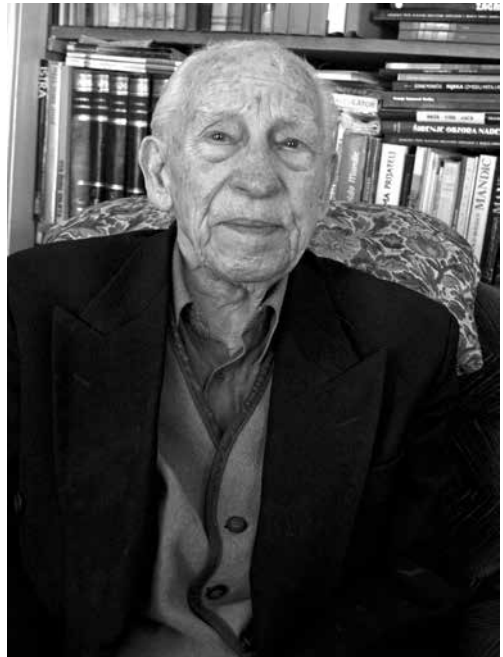

Goran Moravček
Pavlovac 5
Opatija

Stručni rad
929.52Peč, M.
323.15(497.561Rijeka=163.42)(091)

Svjedočanstvo ing. Maksa Peča o nekim zbivanjima u Rijeci
 za vrijeme D'Annunzijeve vladavine
 (O progonu Hrvata Rijeke i Sušaka za D'Annunzijeve okupacije)

Počevši od 28. siječnja 2011. nadalje u više sam navrata razgovarao s ing. Maksom Pečom (1914.-2016.) kao izravnim svjedokom raznih zbivanjima u Rijeci i na Sušaku koja su dotakla njegov dugi život. Razgovarali smo o svećeniku Martinu Bubnju, kojega su smaknuli komunistički aktivisti u Kostreni u proljeće 1945., o paljenju (1944.) i rušenju velike riječke sinagoge (1948.), o njegovom rođaku sv. Leopoldu Bogdanu Mandiću te o mnogim drugim temama. O razdoblju D'Annunzijeve vladavine u Rijeci kratko smo razgovarali, jer je 1919./1920. godine ing. Maks Peč bio dječak koji nije previše razumio što se oko njega zbiva. Pa ipak, njegova sjećanja su zanimljiva, jer je 2011. godine bio posljednji živi svjedok D'Annunzijeve riječke avanture. Ing. Maks Peč bio je jedan od najosebujnijih ljudi koje sam upoznao, ali ne samo zbog vitalnosti i bistrog pamćenja koje je iskazivao u poznim godinama već i stoga što je bio izuzetno svestran i duhovit sugovornik. Neka od njegovih sjećanja zabilježio sam rukom, ali i video zapisom. Smatrao se pravim Sušačaninom, iako je bio rođen u u Dugom Ratu 13. siječnja

Maks Peč (portret snimio Goran Moravček)

Palež hrvatskih brodova na Mrtvom kanalu u blizini Trga bana Jelačića, 14. srpnja 1920.

1914. Otac mu je bio Theodor Potsch, Austrijanac, na galicijskom frontu poginuli časnik austro-ugarske vojske. Majka mu je bila podrijetlom Bokeljka iz obitelji sv. Bogdana Leopolda Mandića, koji joj je bio stric. Na Sušaku mu se majka preudala za direktora poduzeća Pavlović za trgovanje s drvom. Nakon završene sušačke gimnazije Maks Peč odlazi u Zagreb na studij građevinarstva, koji završava s uspjehom. Do početka Drugoga svjetskog rata namještenik je u službama Grada Sušaka s raznim zaduženjima u građevinarstvu. Vodio je gradnju provizornog drvenog mosta u Šoićima (Kostrena) kojim je premoštena željeznička pruga čime je omogućen prijelaz tenkovima partizanskoj vojsci. Nakon što su partizani ušli u Rijeku 3. svibnja 1945. godine, Maks Peč zajedno s graditeljem Borenem Emilijem (1901-1990) podiže drveni provizorni most preko Rječine kod hotela Kontinental. Povjerena mu je izgradnja ili popravak brojnih mostova na području Hrvatskog primorja i Istre. Bio je pomoćnik ministra za obnovu u ratu porušene riječke luke. Umirovljen nakon 47 godina službe. Predavao je na Građevinskoj školi, bio sudski vještak, savjetnik pri gradnji Krčkog mosta, a sudjelovao je u i počecima gradnje autoceste Rijeka – Zagreb. Preminuo je u Rijeci na svoj rođendan 13. siječnja 2016. u 102. godini života.

Nakon raspada Austro-Ugarske, 29. listopada 1918. godine bila je ustanovljena Država Slovenaca, Hrvata i Srba, koja nije imala stvarne moći zaštititi interese riječkih Hrvata. Kako bi se izbjegli hrvatsko-talijanski sukobi 3. studenoga 1918. utemeljeno je Međusavezničko zapovjedništvo te je u Rijeku poslano američko, francusko, englesko, ali i talijansko vojno brodovlje. Prisutnost talijanske vojske u sastavu mirovnih snaga pokazat će se presudnim za daljnju sudbinu grada. Kako novostvorena Država SHS nije imala vojsku, pozvani su kao podrška hrvatskom življu na obalama Kvarnera srpski dobrovoljci, ali njihova će prisutnost biti nedjelotvorna i kratkotrajna tako da je 17. studenoga 1918. talijanska vojska zauzela Rijeku i Sušak s područjem od mosta Sv. Ane na Podvežici do Škrljeva, uključujući Martinšćicu, Kostrenu Sv. Lucije, Kostrenu Sv. Barbare i Grobinštinu sve do Kastva. Sušak je bio pod talijanskom okupacijom do 3. ožujka 1923. godine.¹ Vlast u susjednoj Rijeci/Fiume držalo je formalno Talijansko Nacionalno Vijeće (Il Consiglio nazionale) na čijem je čelu dr. Antonio Grossich.² Kako bi potkrijepili tvrdnje da Italija ima pravo na Rijeku, u kojoj neupitno žive samo Talijani, aneksionisti su raznim vrstama pritisaka na netalijansko, napose hrvatsko stanovništvo nastojali potpuno talijanizirati grad na lijevoj obali Rječine.³ Neprijateljstvo prema Hrvatima iskazivala je svakodnevno i okupacijska talijanska vojska na Sušaku.

Riječko pitanje postalo je značajno u veljači 1919. godine kada je talijanska strana zatražila od Mirovne konferencije u Parizu, koja je započela s radom 12. siječnja te godine, ne samo teritorije obuhvaćene tajnim Londonskim paktom (1915.), nego i pripojenje Rijeke Italiji. Takav je prijedlog odbijen zalaganjem američkog predsjednika Woodrow Wilsona. U svojoj Izjavi od 24. travnja 1919. Wilson je naglasio da "Rijeka treba služiti kao trgovačko izvozno i uvozno izlazište ne Italiji, nego teritorijama na istoku i sjeveroistoku ove luke: Ugarskoj, Češkoj, Rumuniji i državama nove jugoslavenske skupine."⁴

Wilsonova Izjava zabrinula je riječke Talijane te je Antonio Grossich u ime Talijanskog nacionalnog vijeća predao 26. travnja 1919. Francescu Saveriu Grazioli-

1 Željko Bartulović, *Sušak 1919. - 1947. Državnopravni položaj grada*, Rijeka, 2004.; 47.

2 William Klinger, Antonio Grossich e la nascita dei movimenti nazionali a Fiume, *Quaderni*, XII (Rovigno/Rovinj, 1999.); 139-141.

3 Daniel Patafta, Promjene u nacionalnoj strukturi stanovništva grada Rijeke od 1918. do 1924. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, 36 (Zagreb, 2004.) 2; 688.

4 Ferdo Šišić (priređio), *Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu*: Zbirka akata i dokumenata, Zagreb, 1920.; 30.

Brod Puglia s pramcem usmjerenim prema Jadranu ukopan je u brdu kompleksa Vittoriale, a prevezen je do D'Annunzijevo političkog 'Gardalanda' iz 300 km udaljene luke La Spezia (Snimio: Goran Moravček)

ju, zapovjedniku talijanskih jedinica u sastavu savezničkih snaga u Rijeci, odluku o sjedinjenju grada s Italijom, ali general tada nije bio spreman anektirati riječko područje. Među ratnim saveznicima nastao je zbog Rijeke ozbiljan spor, a u gradu je ključalo jer je u proljeće 1919. ovdje bilo stacionirano više tisuća tisuća talijanskih (para)vojnih snaga pod oružjem te nekoliko bataljuna britanskih, francuskih i američkih vojnika. U lipnju 1919. godine izbili su krvave sukobi između talijanskih i francuskih kolonijalnih vojnika u luci Baroš. Nakon toga, pod međunarodnim pritiskom, Talijansko nacionalno vijeće je raspušteno, a Rijeku su 27. kolovoza 1919. morali napustiti sardinijski grenadiri (Granatieri di Sardegna). Dio te vojne jedinice, premještene u mjesto Ronchi kod Trsta, postao je nukleus paravojske koja je dva tjedna kasnije pod D'Annunzijevim zapovijedanjem bez otpora ušla u Rijeku 12. rujna 1919. godine.⁵

Maksimilijan Maks Peč bio je dječak kad je Rijeku/Fiume 12. rujna 1919. zauzeo Gabriele D'Annunzio, čija će vladavina biti obilježena nasiljem nad Hrvatima. Na Sušaku, naselju na lijevoj obali Rječine, koji je već bio pod okupacijom regularne

⁵ Piero Chiara, *Vita di Gabriele d'Annunzio*, Milano, 1981.; 314.

talijanske vojske, domaće hrvatsko stanovništvu bilo je izloženo prijetnjama i šikaniranju stranih vojnika.⁶

“Godine 1919. bio sam mulac, pučkoškolac i sjećam se bilo je komedije jerbo je došao D'Annunzio. Ja sam bio mulac, nisam puno razumio, ali tek kasnije sam vidio da D'Annunzio, koji je bio tobože protiv volje talijanskih vlasti, da to nije istina. To je bio samo jedan varijete. (...)”

D'Annunzio je došao na Rijeku u rujnu mjesecu, bilo je jedno četrdeset njih, svi su bili u crnom. Oni u prvim redovima su imali noževe u ustima. Ja imam i fotografiju, morao bih je negdje pronaći...⁷ I stvar je u tome da je nastala jedna strahovlada. Gdjegod se govorilo hrvatski, napadali su. (...) Znali su (Hrvatima, op.) na silu dati da popiju ricinus. Onda bi ga dvojica uzeli ispod ruke, šetali po Korzu dok jadnik nije učinio svoje (tj. uneredio se, op.). Onda kad je učinio svoje, onda bi ga pustili nasred trga. Svi su ga gledali, rugali se i smijali se. A on je bio jadan sav blatan i slično.

24. dvanaestog 1920. bacio je D'Annunzio u zrak najprije most jedan, pa drugi most. Sve mostove u Mrtvom kanalu i na Rječini.⁸ (...) Jer, dok nismo sagradili ovu kuću,⁹ bili smo podstanari u bivšoj zgradi Prve hrvatske gimnazije na Fiumari.¹⁰ (...) Gore s drugog kata ja sam to sve promatrao.

I ovo što ću reći, da nikad nisam mislio da ja kao dečkić koji sam sve to proma-

6 Goran Moravček, Nasiljem protiv svećenika, *Zvona*, LVI. (Rijeka, travanj, 2018.) 3/510; 12-13.

7 D'Annunzio je po dolasku u Rijeku/Fiume organizira grupu kursara, koju je nazvao “uskocima” (gli uscocchi). Ta je skupina bila zadužena za piratstvo na moru i pljačke, jer se D'Annunzio uskoro suočio s problemom financiranja svoga riječkog pothvata. (Piero Chiara, *Vita di Gabriele d'Annunzio*, Milano, 1981.; 316). Zajedničkoj fotografiji “uskoka” s bodežima koje su stisnuli zubima snimljena je u Rijeci 2. listopada 1919. “Uskoci”, međutim, nisu nosili crne uniforme. (*L'Impresa di Fiume*, Campobasso, 1995.; 50-51.)

8 D'Annunzio je mostove dao srušiti tijekom “Krvavog Božića” 1920. godine. Krvavi Božić (tal. Natale di sangue), tzv. Pet riječkih dana (tal. Cinque giornate di Fiume), naziv je rata za Rijeku/Fiume koji je trajao od 24. do 29. prosinca 1920. godine između D'Annunzijeve snage i regularne talijanske vojske, a nakon potpisivanja Rapallskih ugovora. (Goran Moravček, *Rijeka između mita i prešućene povijesti*, Rijeka, 2018.; 84-85.) U pismenom svjedočastvu, koje je poslao književniku Nedjeljku Fabriju 17. travnja 2002. ing. Maks Peč je napisao: “Dana 24. prosinca 1920. godine nalazio sam se s majkom kod Hotela Kontinental na Sušaku kada su arditi digli u zrak glavni kolni most na Rječini. Sakrili smo se s ostalim građanima u jednu vežu, a onda je nastala druga detonacija. Bio je to željezni željeznički most na Školjiću. Istu sudbinu doživjeli su svi mostovi, tada pokretni za razliku od današnjih”. (Nedjeljko Fabio, Talijanska književnička danuncijada, *Dani Hvarškoga kazališta*, 29 (Split, travanj 2003.) 1; 89)

9 S ing. Maksom Pečom razgovarao sam u njegovom domu u Ulici Ivana Gorana Kovačića 25.

10 Gimnazija je 1881. godine preseljena na Fiumaru, u kuću koja je tada pripadala pomorskom kapetanu Dioniziju Jakovčiću. Godine 1896. izgrađena je sadašnja gimnazijaska zgrada. (Andrija Rački, *Iz prošlosti Sušačke gimnazije: Prigodom tristogodišnjice (1627.-1927.)*, Sušak, 1927.; 53.)

Početak izgradnje privremenog drvenog mosta preko Rječine 4. i 5. svibnja 1945. Projektant Maks Peč u sredini grupe sa šeširom

trao, da ću danas-sutra sve te mostove obnavljati i biti (im) projektant.¹¹ Osim mosta na Titovom trgu, koji nisam ja projektirao nego moj kolega Tonković.¹² Ali zato sam, kad sam bio posuđen generalu Holjevcu,¹³ iz razloga što su u Općini (op. Rijeka) svi bili arhitekti, samo ja sam bio građevinar (...) sve mostove obnavljao, od Crikvenice (...) pa sve do Trsta. (...) Ali interesantno, uvijek sam bio na listi gradskog činovnika. Zato sam i u mirovinu išao s visokim stažem. Svaka čast, nisu me proganjali, osim odmah četrdeset i pete kad sam ostao bez posla, jer sam bio kurir dr. Vladka Mačeka.¹⁴ Međutim, kasnije, mogu reći, ja sam se držao reda i bio sam prestrašen, (...) ali

11 Ing. Peč misli na srušene i oštećene mostove koji su obnavljani poslije završetka Drugoga svjetskog rata, što je i logično, jer je u doba Krvavog Božića 1920. godine bio dijete.

12 Pogranični most na Rječini, otvoren 31. prosinca 1926. dva put je rušen: 1943. u trenutku kapitulacije Italije te u 1945. godine prilikom povlačenja njemačke vojske. Provizorni drveni most građen je pod nadzorom ing. Maksa Peča. Sadašnji most, "tromostovlje", građen je prema projektu ing. Krune Tonkovića (1911.-1989.), a otvoren je 23. listopada 1946. (Ivana Štimac Grandić i Lucija Kuželički, Mostovi preko Rječine na lokaciji današnjeg Titovog trga - povijesni pregled, *V. Međunarodna konferencija o industrijskoj baštini posvećena temi Rijeka i industrijsko graditeljsko naslijeđe - baština arhitekture i građevinarstva - Zbornik radova*, Rijeka, 2014.; 199.)

13 Većeslav Holjevac (1917.-1970.) bio je zapovjednik Vojne uprave za Jugoslavenske Armije za Istru i Slovensko primorje (1945.-1947.) sa sjedištem u Opatiji te jugoslavenski savezni ministar za novooslobođene krajeve (1948.-1950.).

14 Vladko Maček (1879.-1964.), političar, vođa Hrvatske seljačke stranke. Nakon 1935. godine neupitni vođa Hrvata u Kraljevini Jugoslaviji. Uoči dolaska partizana kao protivnik komunizma odlazi u emigraciju.

cijenili su moj rad”.

Koliko je Maks Peč (ne)pouzdan kao svjedok vremena? Treba svakako uzeti u obzir njegovu dob. Bio je, kako sam kaže, “mulac” u doba D'Annunzijeve vladavine, a svoja sjećanja na te dane i događaje pričao mi je u koncemu siječnja 2011. godine, odnosno nakon više od devet desetljeća. Međutim, sve čega se ing. Peč sjećao, ili je mislio da se sjeća, a što sam dokumentirao video zapisom, zaista su se dogodili te su bili dio kolektivnog pamćenja njegove generacije, i mogu se potvrditi iz drugih izvora.

“S prozora stana promatrao sam paljenje jedrenjaka u Mrtvom kanalu koji su pripadali našim ljudima. (...) Jauk i plač naših ljudi, naših otočana još mi zuji u ušima. Mrtvi kanal bio je tada ploveća tržnica, a naši su ljudi na jedrenjacima prodavali ulje, vino, drvo, Talijani pak južno voće. (...) Kanal je bio plovao, a kod današnjeg velikoga Matkovićeve spomenika zimovali su bijeli putnički brodovi. Dalje od njih preookeanski brodovi krcali su drvo za Alžir, Maroko, Tunis i Francusku”.¹⁵

Paljenje hrvatskih brodica u Mrtvom kanalu, kao i drugi događaji u Rijeci obilježeni nasiljem što su ih izveli D'Annunzijevi legionari, bili su posljedica zbivanja u Splitu 11. srpnja 1920., a povodom obilježavanja rođendana kralja Petra I. Karađorđevića. U splitskoj luci došlo je toga dana do sukoba hrvatskog stanovništva s morinarima talijanskog vojnog broda “Puglia”. U sukobu je među ostalim poginuo zapovjednik broda Tommaso Gulli.¹⁶ Idućih dana pokrenut je niz osvetničkih akcija od Splita, preko Rijeke sve do Trsta gdje su talijanski fašisti zapalili slovenski Narodni dom.¹⁷ U riječkoj “kristalnoj noći”, osim paljenja jedrenjaka u vlasništvu Hrvata, stradale su 12. srpnja 1920. hrvatske trgovine i obrtničke radnje, a nije bila pošteđena ni kapucinska tiskara “Miriam”. Na okupiranom Sušaku su talijanski karabinijeri pod lažnim optužbama uhitili narednoga dana trsatskog plovana Andriju Račkog, utamničili ga, osudili, a potom protjerali sa Sušaka u njegove rodne Fužine.¹⁸

15 Nedjeljko Fabrio, Talijanska književnička danuncijada, *Dani Hvarskoga kazališta*, 29 (Split, travanj 2003.) 1; 88-90.

16 Karmen Hrvatić, Ratni brodovi u splitskoj luci 1918.1924., *Kulturna baština*, 34 (Split, 2007.); 162.

17 Anna Maria Vinci, Il rogo del Narodni dom/ Požig Narodnega doma, u: *Un percorso tra le violenze del Novecento nella Provincia di Trieste/ Po poteh nasilja v 20. stoletju v tržaški pokrajini*, Trst, 2006.; 29-37.

18 Goran Moravček, Nasiljem protiv svećenika, *Zvona*, LVI. (Rijeka, travanj, 2018.) 3/510; 12-13.

Goran Moravček

Testimony of eng. Maks Peč on some events in Rijeka during D'Annunzio's regime (on the persecution of Croats in Rijeka and Sušak during D'Annunzio's occupation)

SUMMARY

Starting from January 28, 2011. onwards, I have repeatedly spoken with engineer Maks Peč (1914.-2016.) as a direct witness to the various events in Rijeka and Sušak that touched his long life. We talked about the priest Martin Bubanj, who was killed by communist activists in Kostrena in the spring of 1945., about the burning (1944.) and the demolition of the great synagogue in Rijeka (1948.), about his cousin St. Leopold Bogdan Mandić and many other topics. We spoke briefly about the period of D'Annunzio's regime in Rijeka, since in 1919./1920. eng. Maks Peč was a boy who did not understand too much what was going on around him. Still, his memories are interesting, because in 2011. he was the last living witness of D'Annunzio's adventure in Rijeka. Eng. Maks Peč was one of the most extraordinary people I have met, not only because of his vitality and clear memory he displayed in his late years, but also because he was a very versatile and witty interlocutor. I recorded some of his memories by hand, but also by video. He considered himself a real Sušak man, though he was born in Dugi Rat on January 13, 1914. His father was Theodor Potsch, an Austrian, an officer of the Austro-Hungarian army killed on the Galician front. His mother originated from Bokelj from the family of St. Bogdan Leopold Mandić, who was her uncle. In Sušak his mother remarried the director of the Pavlović company for timber trade. After finishing the high school in Sušak, Maks Peč went to Zagreb to study civil engineering, which he successfully completed. Until the beginning of World war II, he was an employee of the City of Sušak with various responsibilities in the construction department. He oversaw the construction of a provisional wooden bridge in Šoići (Kostrena), which bridged the railway, allowing the tanks of the partisan army to cross over. After the Partisans entered Rijeka on May 3, 1945., Maks Peč together with the builder Boren Emili (1901.-1990.) erected a provisional wooden bridge over the Rječina river near the hotel Continental. He was entrusted with the construction or repair of numerous bridges in the Croatian littoral and in Istra. He was assistant minister for reconstruction of the port of Rijeka destroyed during the war. He retired after 47 years of service. He taught at the Civil engineering school, was a court expert, adviser on the construction of the Krk bridge and took part in the beginnings of the construction of the Rijeka - Zagreb highway. He died in Rijeka on his birthday on January 13, 2016. at the age of 102.

Goran Moravček

Testimonianza dell' ing. Maks Peč su alcuni eventi a Fiume durante il governo di D'Annunzio (sulla persecuzione dei croati a Fiume e a Sušak durante l' occupazione dannunziana)

RIASSUNTO

Dal 28 gennaio 2011. in poi ho ripetutamente parlato con l' ingegnere Maks Peč (1914.-2016.) come testimone diretto di vari eventi a Fiume e a Sušak che hanno toccato la sua lunga vita. Abbiamo parlato del sacerdote Martin Bubanj, ucciso dagli attivisti comunisti a Kostrena nella primavera del 1945., dell' incendio (1944.) e della demolizione della grande sinagoga di Fiume (1948.), di suo cugino St. Leopold Bogdan Mandić e di molti altri argomenti. Parlammo brevemente del periodo del regime di D'Annunzio a Fiume, dato che nel 1919./1920. l' ing. Maks Peč era un ragazzo che non capiva troppo cosa gli succedesse intorno. Tuttavia, i suoi ricordi sono interessanti, perché nel 2011. è stato l' ultimo testimone vivente dell' avventura di D'Annunzio a Fiume. L' ing. Maks Peč è stato una delle persone più straordinarie che ho incontrato, non solo per la vitalità e la chiara memoria che ha mostrato nella sua tarda età, ma anche perché era un interlocutore molto versatile e spiritoso. Ho registrato alcuni dei suoi ricordi a mano, ma anche in video. Si considerava un vero uomo di Sušak, sebbene fosse nato a Dugi Rat il 13 gennaio 1914. Suo padre era Theodor Potsch, un austriaco, un ufficiale dell' esercito austro-ungarico ucciso sul fronte galiziano. Sua madre era originaria di Bokelj dalla famiglia di St. Bogdan Leopold Mandić, che era suo zio. A Sušak, sua madre si risposò con il direttore dell' azienda Pavlović per il commercio del legname. Dopo aver finito il liceo a Sušak, Maks Peč andò a Zagabria per studiare ingegneria civile, che completò con successo. Fino all' inizio della Seconda guerra mondiale era un dipendente della città di Sušak con varie responsabilità nel settore delle costruzioni. Ha supervisionato la costruzione di un ponte di legno provvisorio a Šoići (Kostrena), che ha scavalcato la linea ferroviaria, permettendo ai carri armati dell' esercito partigiano di attraversare. Dopo che i partigiani entrarono a Fiume il 3 maggio 1945., Maks Peč insieme al costruttore Boren Emili (1901.-1990.) fece erigere un ponte di legno provvisorio sul fiume Rječina vicino all' hotel Continental. Gli fu affidata la costruzione o la riparazione di numerosi ponti nel litorale croato e in Istria. Era vice ministro per la ricostruzione del porto di Fiume distrutto durante la guerra. Si è ritirato dopo 47 anni di servizio. Ha insegnato alla Scuola di ingegneria civile, era un perito giudiziario, consigliere

durante la costruzione del ponte di Veglia e ha partecipato agli inizi della costruzione dell'autostrada Fiume - Zagabria. È deceduto a Fiume nel suo compleanno il 13 gennaio 2016., all'età di 102 anni.